

OVER TIRANNIE

Van Timothy Snyder verscheen eveneens
bij AmbolAnthos *uitgevers*

Bloedlanden. Europa tussen Hitler en Stalin
Zwarte aarde. Geschiedenis van de Holocaust

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven
van de nieuwste boeken van AmbolAnthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

TIMOTHY SNYDER

OVER
**TIRAN
NIE**

Twintig lessen uit de twintigste eeuw

Vertaald uit het Engels
door Catalien van Paassen

AmbolAnthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 4005 5

© 2017 by Timothy Snyder

Published in the United States by Tim Duggan Books,
an imprint of the Crown Publishing Group, a division of
Penguin Random House LLC, New York.

timdugganbooks.com

© 2017 Nederlandse vertaling AmbolAnthos *uitgevers*,
Amsterdam en Catalien van Paassen

De citaten uit *Hamlet* op p. 115 en 123-124 zijn ontleend aan de
vertaling van Gerrit Komrij, Bert Bakker, Amsterdam 1997

Oorspronkelijke titel *On Tyranny. Twenty Lessons from
the Twentieth Century*

Oorspronkelijke uitgever Tim Duggan Books

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

‘Misleid zijn is in de politiek geen excuus.’

— LESZEK KOŁAKOWSKI

Inhoud

Proloog	9
1 Gehoorzaam niet bij voorbaat	15
2 Verdedig een instituut	21
3 Verhinder de eenpartijstaat	25
4 Neem uw verantwoordelijkheid voor het aanzien van de wereld	31
5 Vergeet uw beroepsethiek niet	37
6 Kijk uit voor paramilitairen	41
7 Denk goed na als u bewapend moet zijn	45
8 Verzet u	49
9 Koester onze taal	57
10 Geloof in de waarheid	63
11 Ga op onderzoek uit	71
12 Maak oogcontact en praat met elkaar	79

13	Wees fysiek politiek actief	81
14	Zorg voor een privéleven	85
15	Geef aan goede doelen	89
16	Leer van anderen in andere landen	93
17	Onderken gevaarlijke woorden	97
18	Blijf kalm als het ondenkbare gebeurt	101
19	Wees een patriot	109
20	Wees zo moedig als u kunt	113
	Epiloog	115

PROLOOG

Geschiedenis en tirannie

De geschiedenis herhaalt zich niet, maar bevat wel lessen. De Founding Fathers trokken bij het opstellen van de Amerikaanse Grondwet lering uit de geschiedenis die ze kenden. Ze keken hoe oude democratieën waren vervallen tot een oligarchie of wereldrijk om te voorkomen dat de democratische republiek die hun voor ogen stond zou instorten. Ze kenden Aristoteles' waarschuwing dat ongelijkheid instabiliteit baart, en Plato's opvatting dat demagogen de vrijheid van meningsuiting gebruiken om zichzelf als tiran op het schild te hijsen. De Founding Fathers baseerden hun democratische republiek op wetten en controle van de macht, om het kwaad te voorkomen dat zij net zoals de filosofen uit de oudheid 'tirannie'

noemden. Ze dachten daarbij aan een machts-greep door een enkel individu of een groep, of aan heersers die in hun eigen belang de wet omzeilen. Het politieke debat in de Verenigde Staten heeft zich sindsdien regelmatig toege-spitst op het probleem van tirannie binnen de Amerikaanse samenleving: tirannie over sla-ven en vrouwen bijvoorbeeld.

Het is vooral een westerse traditie om naar de geschiedenis te kijken als onze politieke orde in gevaar lijkt te zijn. Wanneer we het Amerikaanse experiment nu bedreigd zien door tirannie, kunnen we in navolging van de Founding Fa-thers stilstaan bij de geschiedenis van andere democratieën en republieken. Het goede nieuws is dat we nu recentere en relevantere voorbeel-den dan het oude Griekenland en Rome hebben. Het slechte nieuws is dat de geschiedenis van de moderne democratie ook wordt gekenmerkt door verval en ondergang. Sinds de Amerikaanse koloniën zich onafhankelijk verklaarden van een Britse monarchie die de Founding Fathers ‘tirannie’ vonden, heeft de Europese geschie-denissen drie grote democratische bewegingen ge-kend: na de Eerste Wereldoorlog in 1918, na de Tweede Wereldoorlog in 1945 en na de val van het communisme in 1989. Veel democratieën die toen werden gesticht, mislukten in omstan-

digheden die enkele belangrijke overeenkomsten met de onze vertonen.

Geschiedenis kan geruststellen en zij kan waarschuwen. Eind negentiende eeuw en eind twintigste eeuw wekte de groei van de wereldwijde handel hoge verwachtingen voor vooruitgang. En begin twintigste eeuw en begin eenentwintigste eeuw kreeg die hoop te kampen met nieuwe opvattingen over massapolitiek waarbij een leider of partij de directe vertegenwoordiger van de wil van het volk beweerde te zijn. In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw verwerden Europese democratieën tot rechts autoritarisme en fascisme. De communistische Sovjet-Unie, opgericht in 1922, verspreidde in de jaren veertig haar model over Europa. De Europese geschiedenis van de twintigste eeuw laat ons zien dat samenlevingen en democratieën kunnen instorten, dat de moraal het onderspit kan delven en dat gewone burgers ineens met een geweer in hun hand aan de rand van een massagraf kunnen staan. Het is nuttig voor ons om te begrijpen hoe dat zover kan komen.

Fascisme en communisme waren een reactie op mondialisering: op de ware en vermeende ongelijkheid die deze veroorzaakte, en op de machteloosheid van democratieën om er iets tegen te doen. De fascisten verwierpen de rede in naam

van de wil en lieten objectieve waarheden wijken voor een roemrijke mythe, verwoord door leiders die beweerden de stem van het volk weer te geven. Ze gaven de mondialisering een gezicht door te beweren dat de problemen waarmee deze gepaard ging het gevolg waren van een samenzwering tegen de natie. De fascisten bleven zo'n twintig jaar aan de macht en lieten een intellectuele erfenis na die met de dag relevanter wordt. De communisten hielden het langer vol, bijna zeventig jaar in de Sovjet-Unie en meer dan veertig jaar in Oost-Europa. Het gezag dat zij zich ten doel stelden berustte op een gedisciplineerde partij-elite met een monopolie op de rede, die de samenleving naar een zekere toekomst zou leiden volgens zogenaamd ijzeren historische wetten.

We denken misschien dat onze democratische erfenis ons vanzelf tegen zulke bedreigingen beschermt. Dat is een ondoordachte reactie. Onze eigen traditie verlangt van ons dat we de geschiedenis bestuderen om de diepe oorzaken van de tirannie te kunnen begrijpen en de juiste antwoorden erop te kunnen bedenken. Wij zijn niet wijzer dan de Europeanen die in de twintigste eeuw de democratie zagen bezwijken onder fascisme, nazisme of communisme. Ons voordeel is dat we van hun ervaringen kunnen

leren. Daar is het nu het aangewezen moment voor.

Dit boek biedt twintig lessen uit de twintigste eeuw, aangepast aan de omstandigheden van nu.

1

Gehoorzaam niet bij voorbaat

De macht van een autoritair bewind wordt voor een groot deel uit vrije wil gegeven. In tijden als deze bedenken mensen van tevoren wat een repressieve overheid zal willen en gaan ze dat al doen, zonder dat het hun wordt gevraagd. Een burger die zich zo aanpast laat machthebbers zien wat er mogelijk is.

Bij voorbaat al gehoorzamen is een politieke tragedie. Misschien wisten machthebbers aanvankelijk niet dat burgers bereid waren bepaalde waarden en principes op te geven. Misschien was een nieuw regime in het begin helemaal niet in staat om burgers te beïnvloeden. Na de Duitse verkiezingen van 1932, die de nazi's aan de macht brachten, of de Tsjecho-Slowaakse verkiezingen van 1946, toen de winst naar de communisten ging, was klakkeloze gehoorzaamheid de volgende cruciale stap. Omdat in beide gevallen genoeg mensen zich vrijwillig in dienst van de nieuwe leiders stelden, beseften zowel de nazi's als de communisten dat er al snel een complete machtswisseling mogelijk zou zijn. Mensen pasten zich aanvankelijk onnadenkend aan, en dat kon vervolgens niet meer worden teruggedraaid.

Adolf Hitler zat begin 1938 stevig in het zadel en dreigde buurland Oostenrijk in te lijven. De Oostenrijkse kanselier trad af en vervolgens waren het de bij voorbaat gehoorzame Oostenrijkers die het lot van de Oostenrijkse Joden bezegelden. Oostenrijkse nazi's pakten Joden op en dwongen hen de symbolen van een onafhankelijk Oostenrijk van de straat te schrobben. Het was beslissend dat mensen die geen nazi waren daarbij aandachtig en geamuseerd

toekeken. Nazi's die lijsten van Joodse bezittingen hadden bijgehouden, stalen zoveel ze konden. Beslissend was dat anderen, die geen nazi waren, daaraan meededen. Zoals de politiek denker Hannah Arendt ooit schreef: 'Toen de Duitse troepen het land binnenvielen en niet-Joodse burens Joodse huizen begonnen te plunderen, begonnen Oostenrijkse Joden zelfmoord te plegen.'

Het bij voorbaat gehoorzamen van de Oostenrijkers in maart 1938 leerde de nazitop wat er mogelijk was. In augustus van dat jaar richtte Adolf Eichmann in Wenen het Centraal Bureau voor Joodse Emigratie op. In november 1938 organiseerden de Duitse nazi's in navolging van het Oostenrijkse voorbeeld de landelijke pogrom die de *Kristallnacht* zou gaan heten.

Toen Duitsland in 1941 de Sovjet-Unie binnenviel, ging de ss op eigen initiatief methoden voor massamoord bedenken, zonder daartoe opdracht te hebben gekregen. Ze voelden aan wat hun meerderen wilden en lieten zien wat er mogelijk was. Veel meer dan Hitler dacht.

Gehoorzaamheid bij voorbaat betekent in haar prille fase dat mensen zich instinctief, zonder na te denken aanpassen aan een nieuwe situatie. Geldt dat alleen voor Duitsers? De Amerikaanse psycholoog Stanley Milgram wilde bij

zijn onderzoek naar naziwreedheden aantonen dat er een bepaalde autoritaire persoonlijkheid bestond waarmee het Duitse gedrag kon worden verklaard. Hij ontwierp een experiment om die stelling te bewijzen, maar kreeg geen toestemming om dat in Duitsland uit te voeren. Daarom voerde hij het in 1961 uit in een van de universiteitsgebouwen van Yale, rond dezelfde tijd waarin Adolf Eichmann in Jeruzalem terechtstond voor zijn aandeel in de Jodenvervolgung.

Milgram vertelde zijn proefpersonen (studenten van Yale en inwoners van New Haven) dat ze deelnemers aan een leerexperiment stroomstoten zouden gaan toedienen. De mensen die aan de andere kant van een ruit aan stroomdraden vastzaten speelden echter onder één hoedje met Milgram en deden slechts alsof ze schokken kregen. Wanneer de proefpersonen de zogenaamde deelnemers aan het experiment een schok meenden te geven, zagen ze afschuwelijke taferelen. Mensen die ze niet kenden, en tegen wie ze niets hadden, leken helse pijnen te lijden. Ze bonkten tegen de ruit en klaagden over pijn in hun hart. De meeste proefpersonen volgden niettemin Milgrams instructies op en bleven steeds zwaardere schokken toedienen (dachten ze) tot de slachtoffers leken te sterven. Zelfs degenen die niet zo ver gingen dat ze hun medemens (schijn-

baar) doodden, vertrokken zonder te informeren naar de toestand van de andere deelnemers.

Milgram begreep dat mensen zeer ontvankelijk zijn voor nieuwe regels in een nieuwe situatie. Als nieuwe machthebbers hun de opdracht geven, zijn ze verrassend bereidwillig om anderen pijn te doen of te doden omwille van een nieuw doel. 'Ik zag zoveel gehoorzaamheid,' herinnerde Milgram zich, 'dat ik het nauwelijks nog nodig vond om het experiment in Duitsland uit te voeren.'

